

Федорова Гладуш. – К., 1985. – 23 с.; ⁷Михайлова Л.В. Эволюция директивных речевых актов в английском языке : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – "германские языки" / Людмила Васильевна Михайлова. – Харьков, 2002. – 197 с. ⁸Нарушевич-Васильева О.В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – "українська мова" / Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильєва. – Одеса, 2002. – 176 с.; ⁹Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения : [монография] / Олег Георгиевич Почепцов. – К. : Вища школа, Изд-во при КГУ, 1986. – 116 с.; ¹⁰Карабан В.И. Сложные речевые единицы. Прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : [монография] / В.И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – С.17; ¹¹Там само. – С.18; ¹²Там само. – С.17; ¹³Там само. – С.26; ¹⁴Там само. – С.57.

Г.М. Воскобойник, асп.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ НОМЕНКЛАТУРИ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті аналізуються теоретичні положення щодо розуміння номенклатури, обґрунтовується найкоректніше його розуміння в сучасній мовознавчій науці.

Ключові слова: номенклатура, термінологія, терміносистема.

The article is devoted to the analysis of the theoretical grounds of the nomenclature in linguistics, the author proposes the most correct definition of this term in current linguistic's search.

Key words: nomenclature, terminology, term-system.

В статье анализируются теоретические положения понимания номенклатуры, обосновывается наиболее корректное его понимание в современном языкознании.

Ключевые слова: номенклатура, терминология, терминсистема.

Проблема розуміння *номенклатури* полягає насамперед у тому, що в більшості відомих на сьогодні дослідженнях ознаки і характеристики *номенклатури* або її одиниць (номенів) не розмежовуються і переплітаються з іншими поняттями. Визначення

поняття *номенклатура* є проблемним через свою полісемію. Багатьма науковцями дане поняття розглядається разом із поняттям *термінологія*, що інколи призводить до їх нерозмежування, а інколи вони виступають як нерозривні пари двох протилежних понять, наприклад, як конкретне/абстрактне, чуттєве (сприйняття)/розумове (свідоме), одиничне/загальне тощо. Тобто вони можуть бути як близькими (синонімічними)^{1,2}, так і протилежними^{3,4,5} поняттями.

Ідею виділення особливого шару лексики (номенклатури), який не належить до термінології, було запропоновано Г.О. Винокуром у 30-ті роки ХХ ст.⁶, що набуло логічного продовження у працях О.О. Реформатського⁷, Т.Л. Канделаки⁸, О.І. Моїсеєв⁹, А.Д. Хаютина¹⁰, О.В. Суперанської¹¹, А.А. Уфімцевої¹², М.Н. Чернявського¹³ та інших. Одні вчені наголошують на тому, що слід розмежовувати *номенклатуру* та *термінологію*, вбачаючи в цьому наукову доцільність (А.Д. Хаютин¹⁴, І.Б. Усатий¹⁵, О.С. Ахманова¹⁶, О.В. Суперанська¹⁷ тощо), а інші – схильні до протилежного (проти розмежування – А.В. Лемов¹⁸, О.І. Моїсеєв¹⁹, Н.С. Родзевич²⁰ та ін.).

Такий дуалізм поглядів щодо співіснування *номенклатури* та *термінології* зумовлений тим, що погляди науковців, які розмежовують ці поняття (О.О. Реформатський²¹, О.В. Суперанська²² тощо), ґрунтуються на позиції Г. Шпета щодо виділення категорії *логос* і *лексик* у межах одного слова, з осмисленим та інструментальним значенням²³. Перш за все, недоречність вбачається в тому, що ці два значення або дві категорії (*логос* та *лексис*) притаманні одному слову, а не різним. Зокрема, А.В. Лемов вбачає вирішення цього проблемного питання у виділенні категорій *терміни-логос* та *терміни-лексис*, оскільки у слові наявні два значення (логос та лексик), але різною мірою.

Підтвердженням такої двозначності терміна є позиція І.Б. Усатого, який у структурі спеціальних слів виділяє три одночасно властиві їм елементи (1. означальне (слово), 2. означуване, або сигніфікат (поняття, яке виражається в слові), і 3. позначуване, або денотат (предмет, екстралінгвальний елемент, на що вказує слово). Залежно від пріоритетності значення

у слові одного з двох останніх елементів (переваги сигніфіката над денотатом, чи навпаки), визначається тип спеціального слова (термін чи номен)²⁴. Тобто І.Б. Усатий не спростовує аргументованість зауважень А.В. Лемова, а наполягає все ж на розрізненні терміна і номена щодо переваги відображення у спеціальному слові поняття чи предмета. Отже, номени характеризуються предметністю, а терміни – понятійністю.

В одних випадках *номенклатуру* включають у *термінологію* (вказуючи на те, що перше входить у друге)^{25, 26}, в інших – номени переходять у терміни²⁷ або – в побутові слова²⁸, існує думка про *номенклатуру* (або її одиниці – номени), що виступає проміжною ланкою між термінами та власними назвами (онімами)^{29, 30, 31, 32}, при цьому номени зближуються предметною закріпленістю з онімами^{33, 34, 35}. Ці всі позиції акцентують увагу на твердженнях щодо місця і ролі номенів у сфері різної спеціальної лексики, що певною мірою може викликати плутанину та неоднозначність.

Привертає увагу й той факт, що при інтерпретації *номенклатури* інколи відбувається нашарування одних понять на інші (або винесення різних одиниць в один понятійний ряд), що абсолютно є недоречним. Це видно з визначень *номенклатури*, де на перший план висувається сукупність і термінів, і назв (у різних лексикографічних виданнях^{36,37,38,39}). Також, окреслена думка вербалізується вживанням у мовознавчих розвідках сполучень: "номенклатурні терміни"⁴⁰, "терміни-назви"⁴¹, що свідчать про некоректність такого вживання, а також про відсутність розмежування понять "номен" (назва) та "термін". Ще одним підтвердженням нерозрізнення *номенклатури* та *термінології* є ідеї про склад фармацевтичної термінології, до якої входять: "класифіковані терміни" та "номенклатурні найменування окремих лікарських засобів"⁴²; і про можливість того, що "науковій термінології може відповідати одна або кілька систем номенклатур"⁴³.

Проблемність теоретичної ситуації провокується насамперед відсутністю системного розуміння номенклатури в сучасній науковій літературі, де визначення одного поняття переплітається або нашаровується на інше. Так, у роботі М.Н. Чернявського

номенклатура органічних хімічних сполук прирівнюється автором до терміносистеми⁴⁴, що виступає прикладом неоднозначності у межах роботи одного автора (індивідуальної синонімії). Одночасно в цій роботі помітно, що визначення *терміносистеми*⁴⁵ переплітається або навіть в деяких моментах прирівнюється (при характеристиці елементів) до визначення *термінології* О.Г. Кісельовою⁴⁶. Виходячи з цього, окреслені нами поняття виходять на більш широкий рівень загальної синонімії. Крім того, саме ж поняття *терміносистема* у багатьох працях різних вчених виступає синонімом термінології^{47, 48, 49, 50, 51, 52}, а інколи чітко розмежується⁵³, виступаючи в деяких випадках як цілісна, закінчена термінологічна система понять, яка включає одну або кілька окремих спеціалізованих термінологій (В.М. Лейчик⁵⁴, О.В. Подвойська⁵⁵), а отже, й розуміється нами як ширше поняття щодо термінології.

Причина такої різнорівневої синонімії полягає в тому, що ці поняття належать до спеціальної лексики, відповідно, мають певні спільні ознаки, а межі переходу одних понять в інші не чіткі, переплітаються, чим пояснюється відома нині в сучасній лінгвістиці проблема відсутності уніфікованого термінологічного ряду.

Актуальність роботи зумовлена недостатнім обґрунтуванням поняття *номенклатура* у сучасному лінгвотеоретичному дискурсі.

Центральним питанням даної роботи є аналіз теоретичних положень *номенклатури*, з метою виділення найбільш слушного, релевантного для неї визначення; наголошення на актуальній некоректності (на термінологічному рівні); спроби усунення синонімії в науковому обігу.

Новизна дослідження. Вперше проводиться теоретико-джерелознавчий аналіз понять *номенклатури*. Зіставлено, класифіковано, проаналізовано низку визначень поняття. Запропонована власна позиція розуміння *номенклатури*.

Слово *номенклатура*, ймовірно, пов'язане з латинським – номенклатор, як у стародавньому Римі називали раба (від лат. *nomenclator, oris m*), "до обов'язків якого входило знати і називати своєму хазяїну імена громадян міста і всіх рабів у бу-

динку, а також проголошувати назви страв, які подавалися"⁵⁶. Можливо, від цього й походить слово *номенклатура* як список імен або назв.

За тлумаченням Е. Майра, цей термін походить від лат. слів: *poten, inis n* – ім'я, назва і *calare* – називати, у буквальному перекладі *номенклатура* означає "називання за іменем"⁵⁷.

Як термін, *номенклатура* вживається у французькій мові з XVI ст., в англійській – з XVII ст. У Європі це слово набуло свого функціонального поширення, починаючи з XVIII ст., зі створення шведським ботаніком К. Ліннеєм класифікації рослин^{58, 59}. В українській лексикографії поняття "номенклатура" засвідчено у XIX ст., починаючи з праць І. Верхратського⁶⁰.

Різні види номенклатур поділяються на три основні типи: "номенклатура природничих наук; технічна номенклатура (номенклатура виробника); комерційна номенклатура (номенклатура споживача)"⁶¹.

У біології *номенклатура* визначається як система наукових назв видів та інших таксонів рослин, тварин, грибів і мікроорганізмів, яка використовується в біологічній класифікації та сприяє уніфікації назв організмів⁶². У зоології – це "спосіб найменування тварин"⁶³.

При розгляді *номенклатури* як поняття політології можемо говорити про відсутність аналізованого поняття в спеціалізованих енциклопедичних довідниках⁶⁴. А в Короткому політичному словнику (видання 1964, 1968 і 1971 рр.) поняття *номенклатура* визначено як перелік посад, призначення, на які затверджуються вищими органами⁶⁵. Тобто розглядається найбільш широке розуміння номенклатури, без жодної апеляції до політичної тематики.

Так, за словником "Новые слова и значения"⁶⁶, у статті "*номенклатура*" виділено три дефініції, де 1-ша – найширша за значенням, 2 і 3 виступають уточненнями до 1. Всі три дефініції стосуються посад із різним ступенем конкретизації їх ролі або функції. У певних лексикографічних виданнях поняття *номенклатура* дещо спрощено, на противагу попередньому визначенню: "працівники, які персонально призначені вищими інстанціями"^{67, 68}.

Доволі часто вживаються такі два визначення *номенклатури*: 1) сукупність або список назв, термінів, які вживаються в будь-якій галузі науки, мистецтва, техніки і т.д.^{69, 70, 71}; 2) коло посадових осіб, призначення і затвердження яких відноситься до компетенції будь-якого вищого органу^{72, 73, 74}. Обидва визначення, хоч і різняться за сутністю, однак розповсюджені однаковою мірою.

Розглянувши різні визначення поняття *номенклатура*, за основне ми взяли тлумачення з енциклопедії "Українська мова" як найбільш точне, коректне, всеохопне, у порівнянні з іншими, а саме "*номенклатура* – сукупність назв (номенів) конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо (на відміну від *термінів*, що позначають певні абстраговані поняття галузей науки)"⁷⁵. Це визначення номенклатури використовується як критерій при зіставленні літературних тлумачень, адже в його основі лежить повнота і широта змістового навантаження поняття.

За опрацьованими джерелами поняття *номенклатура* визначається по-різному, тому вважаємо за доцільне згрупувати їх і порівняти. Всі визначення можна поділити на одиничні та загальні.

До **одиничних** належать ті, які зосереджені на конкретизації певних ознак у визначенні (наприклад, "таксономічних назв об'єктів"^{76, 77}; "назв продукції, що виробляється"^{78, 79}; рахунків⁸⁰, що їх відкриває бухгалтерія⁸¹; службових осіб, призначених чи затверджених вищими органами на якісь посади^{82, 83, 84}; назв різних видів обладнання, машин, типів конструкцій, марок виробів тощо⁸⁵). Тлумачення одиничного характеру або вузькоспеціалізованого не можуть об'єднуватися. Вони становлять своєрідний перелік об'єктів (продукції, рахунки, працівники, різні обладнання тощо), які іменуються.

До **загальних** належать ті, які містять в собі тлумачення поняття в широкому його розумінні. Зокрема, виділено вісім визначень, які відрізняються за мірою своєї узагальненості (повнотою, широтою визначення). Найзагальнішим визначенням поняття *номенклатура* видається, на нашу думку, дефініція О. Суперанської – (1.) "Система іменованих предметів"⁸⁶. Менш загальним, порівняно з попереднім, є визначення даного поняття в деяких енциклопедичних виданнях – (2.) Система абстрактних

та умовних символів, яка призначена дати максимально зручний з практичної точки зору засіб для позначення предметів^{87, 88}. Ще нижчою мірою узагальнення окреслені наступні тлумачення: (3.) "Система назв об'єктів онтологічного інвентаря даної науки"⁸⁹; (4.) "Сукупність назв, уживаних у якій-небудь галузі науки, техніки, виробництва тощо, для позначення об'єктів (на відміну від термінології, яка включає позначення абстрактних понять і категорій)"⁹⁰; (5.) "Сукупність номенклатурних найменувань у рамках визначеної класифікації..."⁹¹.

Скорельовані за ступенем узагальнення визначення: (6.) Система (сукупність) назв і термінів, що вживаються в будь-якій галузі науки, техніки і т.п.^{92, 93, 94}; (7.) "Сукупність спеціальних термінів-назв, що використовуються в даній науковій галузі; назви типових об'єктів даної науки (на відміну від термінології, яка включає позначення абстрактних понять і категорій)"⁹⁵ (останнє тлумачення з певним уточненням тотожне основному поняттю); (8.) "Сукупність прийнятих для наукового вжитку назв, термінів, що застосовуються в тій чи іншій галузі знання"⁹⁶. Зрозуміло, що запропонована нами нумерація досить умовна, адже використовується для зручності посилань у подальшому дослідженні.

При зіставленні всіх цих визначень із тим, що розуміється нами як основне (з енциклопедії УМ⁹⁷), видно, що 3, 4, 5-е і друга частина 7-го значною мірою відповідають йому, а 2-ге вводить нові параметри. У 6, 7-му (першій його частині) і 8 – вбачається головна відмінність, а саме в тому, що в них назва (номен) і термін функціонують в одному ряду, як однорідні члени у визначенні (у 6 і 8-му), або взагалі не розмежовуються, виступаючи поняттям у ролі прикладки (терміни-назви) (у 7-му), на відміну від основного твердження, де номен і термін протиставляються.

Спільним як для одиничних, так і для загальних понять є акцентування у понятті *номенклатура* на її властивості до системної сукупності об'єктів. Також варто зазначити, що всі одиничні визначення включаються до загальних або усвідомлюються як такі.

Отже, відповідно до проаналізованого лінгвотеоретичного матеріалу, поняття *номенклатура* визначається, перш за все, як сукупність назв певної сфери, певного напрямку з визначеними

межами (хоча й необов'язково) використання, застосування. Альтернативною категорією номенклатури виступає термінологія. Сутністю центрального поняття виступає його внутрішньо-приховане значення – "називання за іменем", що відображає предметну закріпленість його одиниць. Складником *номенклатури*, яка іменує видимий, конкретний предмет, є номен, що може зіставлятися з філософською категорією одиничного.

¹Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура. / А.Д. Хаютин. – Самарканд, 1971. – 129 с; ²Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 3-е. / В.М. Лейчик. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.; ³Суперанская А.В. Терминология и номенклатура / А.В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 34; ⁴Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М., 1987. – С. 17–19; ⁵Чернявский М.Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии / М.Н. Чернявский. – М., 1975. – С. 11; ⁶Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы. Т. V. Сборник статей по языкознанию. 1939. – С. 3–54; ⁷Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии (материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 48; ⁸Канделаки Т.Л. Значения терминов и системы значений научно-технических терминологий / Т.Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники: Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 7-10; ⁹Моисеев А.И. О языковой природе термина / А.И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 127–138; ¹⁰Хаютин А.Д. Указ. раб.; ¹¹Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 73, 77; ¹²Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М. : Наука, 1974. – 103 с.; ¹³Чернявский М.Н. Указ. раб. – С. 11; ¹⁴Хаютин А.Д. Указ. раб.; ¹⁵Усатый И.Б. Термин и номен: к проблеме разграничения / И.Б. Усатый // Вестник Тамбовского государственного университета. Вып. 6 (50) – Тамбов, 2007. – С. 247–250. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru>; ¹⁶Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М., 2007. – С. 270; ¹⁷Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология

логия: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.; ¹⁸Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А.В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – С. 31, 172; ¹⁹Моисеев А.И. Указ. раб.; ²⁰Родзевич Н.С. Поняття "ТЕРМІН", "ТЕРМІНОЛОГІЯ" і "НОМЕНЛАТУРА" в працях радянських і зарубіжних учених / А.Н. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – Вип. IX. – К. – С. 12–29; ²¹Реформатский А.А. Указ. раб.; ²²Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 77–78; ²³Шпет Г. Эстетические фрагменты. – Вып. 2. / Г. Шпет – Пг., 1923. – С. 28–32; ²⁴Усатый И.Б. Указ. раб. – С. 247; ²⁵Костенко Л.М. Культура наукового дослідження. Термінознавство : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів модульно-рейтингової форми навчання. – Мелітополь, 2007. – С. 86–87. [Електронний ресурс] / Л. М. Костенко. – Режим доступу : <http://lib.icc.melitorpol.net>; ²⁶Хаютин А.Д. Указ. раб. – С. 26–27; ²⁷Костенко Л.М. Зазнач. праця; ²⁸Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 79; ²⁹Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Указ. раб. – С. 231; ³⁰Костенко Л.М. Указ. раб. – С. 16; ³¹Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти: монографія / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : КМ Academia, 2000. – С. 15; ³²Leičik V.M. Modern Trends in the Internationalization of Terms/ V.M. Leičik // International Conference on Terminology Science and Terminology Planning. In Commemoration of E. Drezen (1892 – 1992) (Riga, 17 – 19 August 1992). – Vienna : TermNet, 1994. – P. 24; ³³Винокур Г.О. Указ. раб.; ³⁴Реформатский А.А. Указ. раб.; ³⁵Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Указ. раб.; ³⁶Большая Советская Энциклопедия (далі – БСЭ). – Изд. 3-е. – Т. 18. – С. 95–98; ³⁷Словарь иностранных слов (далі – СИЯ). – М., 1984. – С. 338; ³⁸Советский энциклопедический словарь (далі – СЭС). / Гл. ред.: А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1984, – С. 896; ³⁹Великий тлумачний словник сучасної української мови (далі – ВТССУМ) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь : Перун, 2004. – С. 625; ⁴⁰Реформатский А.А. Указ. раб. – С. 49; ⁴¹Ахманова О.С. Указ. раб. – С. 270; ⁴²Чернявский М.Н. Зазнач. праця. – С. 12; ⁴³Костенко Л.М. Зазнач. праця. – С. 16; ⁴⁴Чернявский М.Н. Зазнач. праця. – С. 9; ⁴⁵Там само; ⁴⁶Кісельова О.Г. Медична термінологія у країнах Сходу (на матеріалі арабської, турецької та китайської мов) / О.Г. Кісельова // Науковий вісник Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. – Вип. 2. – К., 2009. – С. 211; ⁴⁷Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. –

Полтава : Довкілля-К, 2006. – С. 618; ⁴⁸Михайлова О.Г., Кононко Г.Г. Медична та біологічна латина. Основи термінології: Навчальний посібник / О.Г. Михайлова, Г.Г. Кононко. – К. : Київський університет, 2007. – С. 14; ⁴⁹Костенко Л.М. Зазнач. праця; ⁵⁰Українська мова: Енциклопедія. (далі – УМЕ). – Вид. друге. – К. : Укр. енциклоп., 2004. – С. 683; ⁵¹Лейчик В.М. Указ. раб. – С. 105, 106, 107; ⁵²Подвойська О.В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови. – Одеса, 2008. – 20 с.; ⁵³Лейчик В.М. Указ. раб. – С. 182–184; ⁵⁴Лейчик В.М. Указ. раб.; ⁵⁵Подвойська О.В. Зазнач. праця. – С. 5; ⁵⁶Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Изд. 3. – М. : Русский язык, 2002. – С. 514; ⁵⁷Майр Э., Линсли Э., Юзингер Р. Методы и принципы зоологической систематики. – М. : Изд-во иностр. литерат., 1956. – С. 225; ⁵⁸УМЕ. Зазнач. праця. – С. 415-416; ⁵⁹Хаютин А.Д. Указ. раб. – С. 6; ⁶⁰УМЕ. Зазнач. праця. – С. 415; ⁶¹Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 80; ⁶²Там само. – С. 75; ⁶³Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон, т.41 (XXXVI), 1897. – С. 247; ⁶⁴Политический словарь. – М., 1958; ⁶⁵Краткий политический словарь. – М., 1964, 1968, 1971; ⁶⁶Новые слова и значения. – М., 1971. – С. 320; ¹²ВТССУМ. Зазнач. праця.; ⁶⁷Словарь русского языка (далі – СРЯ). – Т. II. – М., 1983. – С. 508; ⁶⁸Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1986, – С. 359; ⁶⁹БСЭ. Указ. раб. – С. 95-98; ⁷⁰СИС. Указ. раб.; ⁷¹СЭС. Указ. раб. – С. 896; ⁷²СИС. Указ. раб.; ⁷³СРЯ. Указ. раб.; ⁷⁴ВТССУМ. Зазнач. праця; ⁷⁵УМЕ. Зазнач. праця. – С. 415; ⁷⁶Майр Э., Линсли Э., Юзингер Р. Указ. раб. – С. 225; ⁷⁷Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 75; ⁷⁸Українська радянська енциклопедія. (далі – УРЕ). – Т. 7. – К. : УРЕ., 1982. – С. 421-422; ⁷⁹ВТССУМ. Зазнач. праця. – С. 625; ⁸⁰УРЕ. Зазнач. праця. – С. 421; ⁸¹ВТССУМ. Зазнач. праця. – С. 625; ⁸²Там само; ⁸³СИС. Указ. раб.; ⁸⁴СЭС. Указ. раб.; ⁸⁵Дьяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Зазнач. праця. – С. 15; ⁸⁶Суперанская А.В. Указ. раб.; ⁸⁷БСЭ. Указ. раб. – С. 95; ⁸⁸СЭС. Указ. раб. – С. 896; ⁸⁹Хаютин А.Д. Указ. раб. – С. 106; ⁹⁰Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – С. 155–156; ⁹¹Чернявский М.Н. Указ. раб. – С. 11; ⁹²БСЭ. Указ. раб. – С. 95; ⁹³СИС. Указ. раб.; ⁹⁴СЭС. Указ. раб.; ⁹⁵Ахманова О.С. Указ. раб. – С. 270; ⁹⁶ВТССУМ. Зазнач. праця. – С. 625; ⁹⁷УМЕ. Зазнач. праця. – С. 415.